

Žydų kelias Panevėžyje

Nežinoma, kada tiksliai Panevėžyje įsikūrė pirmieji žydai. XVIII a. buvo jau nemaža jų bendruomenė, XIX a. viduryje jie sudarė iki 60% miesto gyventojų. Tarpukaryje, į miestą keliantis lietuviams, jų kiekis sumažėjo iki 35% visų gyventojų. Iki XIX a. antros pusės žydų bendruomenė buvo labai uždara – turėjo savo atskirą administraciją, beveik nelankė bendrojo lavinimo mokyklų. Vėliau prasidėjo žydų emancipacija – jie jungėsi į visuomeninį gyvenimą, tarp jų plito modernios socialinės ir nacionalinės idėjos, labai pagausėjo išsilavinusių žydų. Caro valdymo laikais žydai buvo labai suvaržyti: apribotos jų gyvenamos teritorijos, atimtos pilietinės teisės, drausta tarnauti valstybinėse įstaigose, įsigyti žemę. Tarpukario Panevėžyje žydai gyveno aktyvų visuomeninį gyvenimą. Veikė daug žydų kultūrinių ir sporto organizacijų, politiniai dariniai, vidurinės mokyklos, be to žydai dalyvavo lietuvių organizacijų veikloje. Žydų įnašas į miesto ekonomiką, kultūrą ir minties raidą yra didžiulis, bet dabar sunkiai išskiriamas iš bendro paveldo fono.

Lankytini objektai

Mokyklos. Nacionalinės žydų mokyklos sudaro labai savitą mokymo sistemą, iš esmės skirtą Talmudo ir jo komentarų studijavimui, bendrojo lavinimo dalykai jose nedėstyti, išskyrus skaitymą hebrajų kalba. Jas lankė daugumas žydų berniukų, bet išsilavinimas buvo labai specifinis. Panevėžyje nuo XIX a. vidurio pradėtos kurti valstybinės žydų mokyklos, kuriose mokyta bendrojo lavinimo dalykų (matematika, kalbos). Tarpukaryje visos mokyklos buvo privačios, išsilaikė iš mokesčio už mokslą, Švietimo ministerijos dotacijų ir aukų (kartais didelių).

Žydų gimnazija, dabar apygardos teismas, Elektros g. Nr. 9. 1920 m. Panevėžyje pradėjo veikti žydų gimnazija. Tuo metu Lietuvoje labai trūko išsilavinusių mokytojų, bet ši gimnazija buvo išimtis. 1927 m. birželio 14 d. padėtas žydų gimnazijos pastato Elektros gatvėje kertinis akmuo, 1928 m. spalį naujame pastate jau prasidėjo mokslas. Rūmai turėjo vandentiekį, kanalizaciją, centrinį šildymą. Juose buvo 18 kambarių, pagalbinės patalpos įrengtos rūsyje, buvo net sargo butas. Pastato statyba kainavo 111 390 Lt, tai nedidelė suma, nes sklypas ir dalis statybinių medžiagų buvo gauti dovanų, statybos vykdytojai dirbo be atlyginimo. Tai buvo pasaulietinės krypties mokykla su dėstomąja hebrajų kalba.

Panevėžio žydų mergaičių gimnazija „Javne“, Ramygalos g. Nr. 18. Gimnazijos pavadinimas kilęs iš kitados Palestinoje veikusio žydų kultūros ir švietimo centro „Javne“ (vėliau tapusio žydų švietimo simboliu) pavadinimo. Gimnaziją įkūrė ir rėmė Lietuvos žydų mokyklų, mokslo ir auklėjimo draugija „Javne“. Ji atidaryta 1928 m. rugpjūčio 23 d. Tai privati religinės krypties mokykla, kurioje daugiausia mokėsi pasiturinčių žydų dukros. Mokykloje didelę įtaką turėjo žydų religinės organizacijos ir rabinai. Be bendrojo lavinimo dalykų gimnazijoje mokyta buities darbų ir skambinti fortepijonu. Mokymo lygis buvo aukštas. Mokykla įsikūrė specialiai jai pastatytame pastate, kuriame buvo geros sąlygos – didelės ir šviesios klasės, centrinis šildymas, erdvus kiemas.

Panevėžio žydų dvasinė mokykla „Ješiva“, Savanorių a. Nr. 11. 1909 m. mieste buvo įsteigta ješiva – žydų dvasininkų mokykla (seminarija). Ji rengė rabinus, netapusieji jais galėjo tapti žydų religinių mokyklų mokytojais. Panevėžio ješivos įkūrimo fondui vadovavo Liba Gavronskij, žymaus arbatos firmos savininko Visotskio duktė. Šios dvasinės mokyklos vadovu paskirtas R. Istelė Ponevėžer, žinomas kaip garbus mokslininkas ir dėstytojas. Ješivoje pagrindiniu mokymosi dalyku buvo Talmudo ir jo komentarų studijos. Be to buvo mokomasi žydų etikos, tikybos filosofijos bei kitų disciplinų. Pirmojo pasaulinio karo metais Panevėžio ješiva persikėlė į Mariupolį (Ukraina).

Sinagogos

Visi žydai, pastoviai besirenkantis į tą pačią sinagogą ar maldos mokyklą sudarė maldos bendruomenę. Dažniausiai tai buvo vienos profesijos ar artimiausio kvartalo žmonės. 1857 m.

Panevėžyje nurodomos 8 sinagogos, matyt tiek buvo ir maldos bendruomenių. Mažesnės sinagogos vadintos ir maldos namais arba religine mokykla – jos atliko abiejų šių įstaigų funkcijas. Maldos namai galėjo būti įrengiami ir privačiame name. Maldos bendruomenei vadovavo taryba, sudaryta iš seniūno, mokytojo, išdininko ir rabino. Ji rūpinosi sinagogų bei maldos mokyklų tvarkymu bei labdaros organizavimu.

Laisvės 3. Žydų sinagoga. Carizmo laikais dėl žydų diskriminacijos sinagogas drausta statyti centrinėse miestų dalyse. Todėl tik tarpukaryje Laisvės aikštėje pastatyta pagrindinė Panevėžio sinagoga. 1941 m. Lietuvą užėmus vokiečiams sinagoga nacionalizuota, po karo ji naudota įvairioms reikmėms, įrengta sporto salė.

Ukmergės g. Aikštėje prie Ukmergės gatvės stovėjo pagrindinė žydų sinagoga. Yra išlikęs detalus sinagogos planas. Pagal tradiciją ji pastatyta ne centrinėje miesto dalyje, o žydų gyvenamo kvartalo gilumoje. Vienaaukščio sinagogos pastato projektas parengtas 1857 metais. Jos planas stačiakampis, per visą pastato plotį atskirtas prieangis, kurio šone įrengti laiptai į galeriją. Iš prieangio buvo patenkama tiesiai į pagrindinę salę, skirta vyrams. Salės erdvė artima kubui, jos centre keturiomis kolonomis išskirta pakyla Toros skaitymui (bima). Prie rytinės sienos įrengtas aron kodešas – niša torai laikyti. Galerijoje meldėsi moterys, kurios į pagrindinę salę nebuvo įleidžiamos. Atrodo, kad sinagoga sudegė Slabados gaisro metu Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje.

Sinagoga M. Valančiaus g.

Kiti objektai

Panevėžio žydų liaudies banko pastatas, Respublikos 6 dabartinė „Nendrė“. 1919 m. įsisteigęs Panevėžio žydų liaudies bankas veikė iki okupacijos, priklausė Lietuvos žydų liaudies bankų sąjungai. Šiam bankui priklausė nemažai nedidelių gyvenamųjų pastatų ir tuščių sklypų Džonto (dabar J. Zikaro gatvėje), galbūt buvo vykdoma būsto kreditavimo programa.

Naftalio Feigelsono spaustuvė, Respublikos 16, bibliotekos fligelis. Šalia Panevėžio tarpusavio kredito draugijos pastato, (dabar šie namai žymimi vienu numeriu – 16) yra pastatas kuriame veikė pirmoji Panevėžyje spaustuvė. Ji 1880 m. pradėjo savo veiklą Ukmergės gatvėje, bet netrukus perkelta į minimą namą. Šalia spaustuvės veikė knygynas, biblioteka, skaitykla. Tai pirmoji spaustuvė šiame Lietuvos regione, išspausdinusi dauguma Panevėžio krašto leidinių. Prie spaustuvės veikė knygynas ir skaitykla.

Naudinga informacija

Hebrajų kalba – senoji žydų kalba, kuria jie naudojosi Palestinoje antikiniais laikais. Vėliau ji viešai nustota vartoti ir liko tik Talmudo ir religinių apeigų kalba (panašiai kaip lotynų kalba pas katalikus). XIX a. II pusėje tarp žydų prasidėjo sąjūdis už hebrajų kalbos atgaivinimą. Ja imta leisti spauda, rašyti knygos ir ši kalba pradėta vartoti kasdieniniame gyvenime. Hebrajų kalba dabar yra valstybinė Izraelio kalba.

Jidiš kalba – Europos žydų (aškenazių) naudota kasdieninio bendravimo kalba, atgaivinus hebrajų kalbą jos vartojimo sritis susiaurėjo, bet ji dabar labai plačiai naudojama pasaulyje. Jidiš kalbėjo visi Lietuvos, Rusijos, Lenkijos žydai.

Talmudas – žydų religinių, etinių ir teisės normų rinkinys.

Kahalas - svarbiausia žydų gyvenimo organizacinė forma. Ši sąvoka turi dvi reikšmes – žydų savivaldos teisė ir pati žydų bendruomenė. Kanalo valdžia tvarkė visą bendruomenės ekonominį gyvenimą, atliko teisės ir moralės normų prižiūrėtojo vaidmenį. Iš renkamų mokesčių kahalas išlaikė

mokyklas, labdaros įstaigas, rūpinosi bendrais reikalais. 1844 m. Rusijos imperijoje kahalai formaliai panaikinti, bet įvairiomis formomis jie neoficialiai egzistavo ir toliau.

Rabinas – aukštas judėjų dvasininkas, kuris yra ne tik dvasinis bendruomenės lyderis atliekantis religines apeigas, bet ir religijos bei įstatymų aiškintojas, teisėjas, mokytojas ir kahalo valdininkas, administratorius, jo pareiga rūpintis žydų dorove ir tradicijomis. 1855 m. Rusijos imperijoje priimtu įstatymu rabinų teisės labai susiaurintos – paliktos tik dvasininko funkcijos, atimta teisė bausti žydų bendruomenės narius baudomis, prakeiksmiais, apeigų nesuteikimu ar išvaymu iš bendruomenės. Rabinas buvo renkamas bendruomenės, tarp jų sudaroma sutartis dėl atlyginimo. Panevėžio rabinas tvarkė visos apskrities žydų reikalus.

Sinagoga atlieka kelias funkcijas: tai visuomeninis pastatas, kuriame vyksta bendruomenės susirinkimai, bendrai meldžiamasi ir mokomasi (studijuojama Tora). Sinagogą sudaro prieangis, salė, kurioje stovi *aron kodešas* (Torų saugykla), *analojus* (kantoriaus piupitras) ir *bima* (sakykla Torai skaityti). Simboliškai svarbiausia sinagogos siena yra orientuota į Jeruzalės Šventyklą, t.y. Europoje – rytinė.